

Peatükk 17

Puuetega inimeste inimõigused

Mari-Liis Sepper

Sissejuhatus

„Minus tekitab natuke kibestumust see, et enamikul puudeta inimestest puudub dilemma, kas jääda ilma oma privaatsusest selle nimel, et neid tajutaks inimesena. Mõistan, et ma ei ole selle kogemusega üksi – paljud marginaliseeritud inimesed on sunnitud iga päev oma inimsust tõestama.“

Alice Wong, Ameerika Ühendriikides tegutsev kirjanik ja veebipõhise kogukonna Disability Visibility Project asutaja, puuetega inimeste õiguste eest seisja

„Kasutan nimelt mõistet „puudeliseks muudetud inimesed“¹, sest pooldan puude sotsiaalset mudelit, mille järgi saavad meist puudega inimesed ühiskonna, mitte meie keha või diagnoosi tõttu.“

Stella Young, Austraalia koomik, ajakirjanik ning puuetega inimeste õiguste eest seisja

Läbi ajaloo on puuet mõistetud väga erinevalt: puude olemasolu on olnud nii marginaliseerimise ja ühiskonnast väljaarvamise kui ka objektitava haletsuse ja ettehoole põhjustaja. Läänemaailmas on puude käsitluses toimunud suured muutused alates 1970-ndatest. Paljudes riikides aga alles eemalduakse puuetega inimesi patroneerivast, nn meditsiinilisest käsitusest ja liigutakse puude sotsiaalse või inimõigustekeskse mudeli poole.

Puuetega inimesed on olnud isegi nüüdisaegsete inimõiguste kontekstis veel hiljaaegu maailma eri paigus marginaliseeritud ning *de facto* õigusteta. Puuetega inimeste õigusetu olukorra vastu on seisnud puuetega inimeste liikumised kogu maailmas. Nende suurim saavutus koostöös mitmete riikide teadlaste ja valitsustega on Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni (ÜRO) puuetega inimeste õiguste konventsiooni vastuvõtmine 2006. aastal.

Puude inimõigustekeskse mudeli järgi on igal inimesel õigus võrdsele kohtlemisele ja võrdsetele võimalustele kõigis eluvaldkondades, sõltumata puude olemasolust. Teisisõnu, ruumi, esemete, tavade või reeglite puuetega inimestele sobivaks kohandamine ei peaks sõltuma ühiskonnas domineerival positsioonil olevate otsustajate kaastundest või heatahtlikkusest, vaid arusaamast, et puuetega inimestel on õigus kohandamist eeldada ja nõuda, lähtudes nende võõrandamatutest õigustest ja inimväärikusest. Üks suurim muutus, mida puuetega inimesed tänu mõtteviisi nihkele oma elus võivad kogeda, on deinstitutionaliseerimine ehk kinnistesse asutustesse sulgemise lõpetamine. Kogukonnas võrdsena teiste seas elamine annab avarama juurdepääsu avalikule ruumile, otsuste tegemise protsessile, infole, kultuurile ja teenustele.

¹ Eesti keeles on peaaegu võimatu üks ühele edasi anda ingliskeelsete mõistete *people with disabilities* ja *disabled people* tähendusvälja nüansse. Üldjuhul tõlgitakse mõlemad mõisted eesti keelde *puuetega inimesed*.

1. Mõisted

Inglise ja ka eesti keeles on nii puude kui ka puuetega inimeste tähistamiseks kasutatud mitmesuguseid mõisteid, mida on ka kritiseeritud. Näiteks arutati ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni koostades selle üle, kas inimene on tervikuna taandatav puudele või puudelisusele (*disabled person*) või peaks *inimene* käima ees ja alles selle järel teda iseloomustav puue (*people with disabilities*).²

Varem kasutusel olnud mõiste *handicapped*, mille eestikeelne vaste oleks *invaliid*, ei ole pejoratiivina enam kasutusel. Küll aga on sarnaselt sõnaga *queer* (eesti keeles on kasutusse läinud ka kväär) aktivistide ja teadlaste seas kasutusel ka *crip*³, mis tuleb halvustavast *crippled* ehk vigane või sant, ja *mad* (hull). Viimati nimetatud sõna kasutamise eesmärk on teha solvang n-ö omaks, analüüsida puuetega inimeste sotsiaalse allutamise mehhanisme ja kogemusi ning kasutada seda uhkusega identiteedi ja/või grupikuuluvuse märgina. Nende mõistete kasutamise eesmärk ei ole tähistada inimese tervisekahjustuse või tegevuspiirangu olemasolu ning kõrvalseisja võib neid inimese kohta kasutada vaid juhul, kui inimene on ise selgelt soovinud, et teda selle sõnaga iseloomustataks.

Ingliskeelses kultuuriruumis on sõna *kurt* vasteks *Deaf* ja *deaf*. Neist esimest sõna kasutavad inimesed, kes identifitseerivad end kultuuriliselt kurdina ning kes kuuluvad kurtide kogukonda. Nad ei pea end üldjuhul puudega inimesteks, nad kasutavad viipekeelt ning viipekeel on nende silmis samaväärne ükskõik millise teise keelega. Väikese algustähega sõna *deaf* kasutatakse kuulmislangusega või kuulmisvõimeta inimestest kõnelemisel, kellest paljude kuulmine on vähenenud vanemas eas ning kes üldjuhul ei arva end kurtide kogukonda.⁴

Nüüdisaegsetes puudeuringutes on puue pigem inimese omaduse kultuuriline tõlgendus, mitte olemuslik alaväärsus või patoloogia, mida tuleb ravida. Puude kujutamine võib küll tähistada keha teisejärgulisena, aga see ei tähenda, et puue on keha olemuslik taunitav omadus. Sarnaselt bioloogilise ja sotsiaalse soo (*sex-gender*) eristamisega saab teha vahet sotsiaalse puude (*disability*) ning bioloogiliselt või meditsiiniliselt määratava tervisekahjustuse (*impairment*) vahel. Rahvusvahelised organisatsioonid ei kasuta oma poliitikatekstides üldjuhul enam mõistet *impairment*, teadustekstides on see esitatud pigem ajaloolise infona, valdavaks terminiks on saanud *disability*. Mõned nüüdisautorid on ka väitnud, et mõiste *inimene, kellel on puue* (*person with disability*) asemel tuleb kasutada mõistet *inimene, kes identifitseerib end puudega inimesena*. Nii nagu sooline identiteet on inimese enda määrata, peaks ka puue olema minapildis midagi, mille üle inimesel on vaba voli otsustada.⁵

Eesti keeles on viimase 25 aasta jooksul olnud kasutusel mitu keelendit. Näiteks 1995. aasta invapoliitika üldkontseptsioon tähistas ingliskeelset mõistet *impairment* sõnaga *puue*, samal ajal kui *disability* vasteks oli valitud *vaegus*. Puude mõistmisele on omatõlgenduse andnud

² Devlin, R. F., Pothier, D. (toim). *Critical Disability Theory: Essays in Philosophy, Politics, Policy, and Law*. Law and Society Series. Vancouver: UBC Press 2006.

³ Ray, S. J., Sibara, J. (toim). *Disability Studies and the Environmental Humanities: Toward an Eco-Crip Theory*. Nebraska: UNP 2017.

⁴ Gayle, N. D/deaf and disabled trans experiences in Europe. TGEU 2018. – <https://tgeu.org/wp-content/uploads/2018/02/Oppression-Squared.pdf>.

⁵ Sepper, M.-L. Soo ja puude ristumisest feministlike puudeuringuteni. – Sirp 02.12.2016 – <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/soo-ja-puude-ristumisest-feministlike-puudeuringuteni/>.

Dagmar Narusson ja Marju Medar, kes kasutavad *disability* vastena mõistet *tegevusvõime piirang*, *impairment* on nende määratluse järgi *tervisekahjustus*.⁶

Eesti seadustes on paralleelselt kasutusel *puude* mõiste, mis tähistab riigipoolset puude tunnistamist. Sellist puuet tuleb taotleda ja selle raskusastet tuvastatakse meditsiinilise ekspertiisiga⁷ ehk see puude käsitlus on kaugel puudest kui inimese minapildi osast. Puude raskusastme tuvastamisel riigi poolt on meditsiiniline, aga ka laiem sotsiaalne komponent. Puude raskusastme määramisel vaadeldakse raviarstide poolt uuringute ja diagnoosidega kinnitatud kehafunktsioonide kõrvalekaldeid, mille tõttu inimese hakkamasaamine tavaolukorras on raskendatud, piiratud või takistatud, aga hinnatakse ka inimese toimetulekut tervikuna.

Eesti Töötukassa opereerib veel *osalise töövõime* ja *puuduva töövõime* mõistega. Ka töövõime hindamist tuleb taotleda ning hindamisel on kesksel kohal meditsiinitöötaja eksperdiarvamus. Osalise või puuduva töövõimega inimeste, tuvastatud puudega inimeste ning ise end puuetega inimesena identifitseerivate inimeste grupid kattuvad vaid osaliselt.

Mitme mõiste paralleelne kasutamine teeb puuetega inimeste kohta andmete kogumise ja analüüsimise keeruliseks. Raske on analüüsida Eesti puuetega inimeste sotsiaal-majanduslikku olukorda, sest näiteks tööturu-uuringutes on seni vaadeldud peamiselt osalise töövõimega inimesi. See inimeste rühm ei kattu üheselt puuetega inimeste rühmaga. Töövõimereformi – mis on viimase kümne aasta olulisim puuetega inimesi puudutav reform Eestis – kontekstis on uuritud jällegi osalise töövõimega või puuduva töövõimega inimesi ning seni on hindamata, kuidas on reform mõjutanud puuetega inimesi, sealhulgas eri liiki puudega inimesi: näiteks pimedaid või liikumispuudega inimesi.

Selles peatükis kasutatakse peamiselt mõistet *puuetega inimesed*, mis on kasutusel ka ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni (PIK) eestikeelses tõlkes ning millel puudub keeleline mitmetähenduslikkus, mis on mõistel *puudega inimesed*.

2. Puude paradigma muutus

Pikka aega mõeldi puudest kui inimest tabanud ebaõnnest või normist kõrvalekaldest. Puue oli kehaline või vaimne takistus, mis tegi kellegi puudeliseks, takistas ühiskonnas teistega võrdväärselt elamast, töötamast, panustamast. Hoolekande- ja tervishoiuasutuste rolli nähti puuetega inimeste abistamises, eestkostes, kaitses ning vähem partnerluses, mis puuetega inimesi võimestaks ja autonoomiat toetaks. Teadmine puude ja puuetega inimeste kohta pidi tulema meditsiini ja hoolekande töötajatelt, mitte puuetega inimestelt endilt. Selle patroneeriva käsituse aitas pea peale pöörata Michael Oliver, kes 1976. aastal koostatud dokumendist „Fundamental Principles of Disability“⁸ inspireerituna pakkus Ühendkuningriigi teadusmaailmas välja uue käsituse, mille kohaselt puue on ühiskonna tekitatud ja puudega inimesed on allutatud elanikerühm.

Oliveril oli noore mehena selgroovigastus. Pärast mitu aastat töötuna kodus olemist jõudis ta sotsioloogiat õppides puudeteooriate juurde, mille autorid olid puudekogemusest teadlased.⁹

⁶ Narusson, D., Medar, M. Puudega inimeste sotsiaalne lõimumine. Statistikaamet 2014.

⁷ Sotsiaalkaitseministri määrus „Puude raskusastme tuvastamise tingimused ja kord ning puudega tööealise inimese toetuse tingimused“ – RT I, 01.03.2016, 11.

⁸ Briti puuetega inimeste organisatsiooni UPIAS koostatud dokument.

⁹ Oliver, M. Understanding disability: From theory to practice. Macmillan Education UK 1996.

Oliver kritiseeris puude individuaalset mudelit ja pakkus selle asemel välja sotsiaalse mudeli, mis on nüüdseks levinud üle maailma. Oliver on kirjutanud, et 1990-ndate lõpuks olid *puude* mõistet sisustanud paljud puuetega inimestest aktivistid ja organisatsioonid ning puuet mõistetigi kui „sotsiaalset takistust, piirangut ja allutamist“.¹⁰

Nüüdisaegsetes puudeuuringutes käsitletakse kriitiliselt ühiskondlikke mehhanisme, mis tõrjuvad või allutavad puuetega inimesi. Üks keskseid küsimusi on see, kas tervisekahjustus peaks üldse olema analüüsi objekt. Oliver on leidnud, et puuetega inimeste elule seatud piirangud tulenevad füüsilisest ja sotsiaalsest keskkonnast, mitte tervisekahjustusest. Ühiskonna vaatepunktist huvitatakse rohkem puude kollektiivsest kogemusest, vähem individuaalsest tervisekahjustusest.¹¹ Seega ei võrdsustata puuet inimese tervisehädaga, vaid puue ilmneb koosmõjus inimese, keskkonna (k.a füüsiline keskkond, nagu ehitised ja taristu) ning sotsiaalsete tõkete, uskumuste ja stereotüüpidega, mis viivad diskrimineerimiseni. Puue ei ole seetõttu üksnes vaimne ja füüsiline kogemus, vaid hõlmab ka stigmat, mis teeb sellest sotsiaalse kogemuse.¹²

Sotsiaalsest vaatepunktist lähtuvalt saab ühiskonda kaasata kõik inimesed ja seda peabki tegema, kohandades selleks keskkonda ning muutes hoiakuid ja poliitikat. Nõndasamuti leiavad sellise arusaama pooldajad, et kuna tervisekahjustuse tagajärjel on inimese teinud puudeliseks ühiskond, tuleb esmajärjekorras eemaldada barjäärid, mis takistavad inimestel olemast teistega võrdväärsed, selmet piirduda ravi või rehabilitatsiooniga.

Ehkki puude sotsiaalne mudel on teinud maailmas võidukäiku, on seda ka kritiseeritud. On autoreid, kes peavad puude mõiste kullastandardiks hoopis Maailma Terviseorganisatsiooni (World Health Organization – WHO) 2001. aasta määratlust, mille järgi on puue tervisekomponent, mitte haiguse tulemus või riskifaktor. Puue on selle järgi „katustermin, mis ühendab tervisekahjustuse, tegevus- või osalemispiirangud“.¹³ WHO definitsioon on näide puudest kui sotsiaalsest konstruktsioonist ehk see ei ole meditsiinilise mõõtmise tulem, vaid sotsiaal-kultuuriline reaalsus.¹⁴

Kriitilise puudeteooria autorid väidavad sarnaselt radikaalsete feministide ja paljude kodanikuõiguste ja kriitilise rassiteooria teoreetikutega, et puue on nii õigussüsteemis kui ka analüüsikategoriana oluline, sest selle puudumine tooks kaasa ebavõrdsuse süvenemise.¹⁵ Nende hinnangul ei piisa keelust, et puue ei tohi olla ebasoodsama kohtlemise põhjus. Kriitilise puudeteooria järgi lasub vastutus puuetega inimesi allutava võimuhierarhia märkamise, analüüsimise ja ületamise eest ühiskonnal.¹⁶ Võimusuhetes ei ole puuetega inimesed üksnes passiivsed ohvrid, vaid näha tuleb ka puuetega inimeste erinevaid agentsuse

---

¹⁰ Oliver, lk 10.

¹¹ Oliver, M. *The Social Model in Action: If I Had a Hammer, Implementing the Social Model of Disability: Theory and Research*, Barnes, C., Mercer, G. (toim), 2004.

¹² Sepper, M.-L. *Soo ja puude ristumisest feministlike puudeuuringuteni*.

¹³ International Classification of Functioning, Disability and Health, 8. Maailma Terviseorganisatsioon 2001. – <http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42407/9241545429.pdf;jsessionid=483A546F35D69ABE058F229EA95E2138?sequence=1> (12.12.2021).

¹⁴ McColl, M. A. *et al.* *Disability Policy Making: Evaluating the Evidence Base. – Critical Disability Theory: Essays in Philosophy, Politics, Policy, and Law*. Vancouver: UBC Press 2006.

¹⁵ Devlin, Pothier.

¹⁶ Rioux, M. H., Valentine, F. *Does Theory Matter? Exploring the Nexus between Disability, Human Rights, and Public Policy. – Critical Disability Theory: Essays in Philosophy, Politics, Policy, and Law*. Vancouver: UBC Press 2006.

praktikaid, millega seistakse vastu puuetega inimeste ühiskonnast väljaarvamisele ja allutamisele.¹⁷

Kriitilise puudeteooria üks peaesmärke on puuetega inimeste vabanemine ja tegelike võrdsete võimaluste saavutamine. ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsioon rajaneb sarnastel teoreetilistel lähtekohtadel. Konventsiooni kontekstis on näiteks märgilise tähendusega see, et intellektipuudega inimesed ja teiste selliste puuetega inimesed, keda on ajalooliselt teaduslikkuse, objektiivsuse ja ratsionaalsuse sildi all marginaliseeritud ja allutatud, peavad olema otsustajate hulgas.

3. Puuetega inimeste õiguste konventsioon

ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsioon (PIK) võeti vastu 2006. aastal ning see jõustus kaks aastat hiljem. Väga kiiresti peaaegu üleilmse tunnustuse saavutanud lepet (konventsiooniga oli 2021. aastaks ühinenud 182 riiki, ka Euroopa Liit kui juriidiline isik on konventsiooniga liitunud) võib pidada puude paradigma muutumise näiteks rahvusvahelises õiguses. Meditsiinilise käsituse asemel on leppes keskendutud puuetega inimeste inimõigustele.

Konventsiooni preambulis on mitmeid tähelepanuväärseid põhimõtteid, mis avavad konventsiooni laiema filosoofilise raamistiku. Näiteks viitab see teiste inimõiguste konventsioonidega sarnaselt puuetega inimeste õiguste lahutamatusse, mida puuetega inimeste kontekstis on eriti hõlbus mõista – juurdepääsuta ühistransport võib kaasa tuua puuetega inimeste madalama haridustaseme ja vaesuse.¹⁸ Preambuli punktis e on sedastatud, et *puue* on „arenev mõiste“, mis ei viita ainult viimaste aastakümnete suurtele muutustele puude käsitlustes, vaid ka sellele, et konventsiooni väljatöötamisel peeti pikki arutelusid *puude* mõiste defineerimise üle.¹⁹ Konventsioonis on *puude* mõiste sisu avatud nii leppe eesmärki sõnastades (artiklis 1) kui ka mõistete definitsioonide artiklis 2.

Preambul positsioneerib konventsiooni puude meditsiinilise ja sotsiaalse mudeli suhtes: inimese puudest saab leppe tähenduses puue sotsiaalses kontekstis. Konventsiooni preambulis on jõudnud ka viide puuetega inimeste kui elanikerühma sees leiduvale mitmekesisusele, millele viitavad ka mitmed konventsiooni artiklid. Näiteks artiklid 9 ja 33, mille järgi puuetega inimeste teel seisvaid takistusi tuvastades ja eemaldades tuleb kasutada erinevaid meetodeid. Ka erivajadustele kohandamise nõue (*reasonable accommodation*) eeldab muu hulgas tähelepanu pööramist puuetega inimeste mitmesugustele individuaalsetele vajadustele.

Puuetega inimeste õiguste doktriinis on oluline roll ka soo aspektil. Leppe väljatöötamisel viidati mitmeid kordi sellele, et puuetega naised ja tüdrukud kogevad diskrimineerimist sagedamini kui mehed ja poisid.²⁰ Nullindate alguses konventsiooni väljatöötamise ettevalmistuste käigus väljendatud sootundlikkuse nõue on jõudnud ka leppe teksti. Preambuli punktis s on tunnustatud, et puue ja sugu mõjutavad identiteeditunnustena ristudes inimese elu

¹⁷ Krogh, K. ja Johnson, J. A Life without Living: Challenging Medical and Economic Reductionism in Home Support Policy for People with Disabilities. – Critical Disability Theory: Essays in Philosophy, Politics, Policy, and Law. Vancouver: UBC Press 2006.

¹⁸ Bantekas, I., Stein M. A., Anastasiou, D. (toim). The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, a commentary, 1. väljaanne, Oxford commentaries on international law. Oxford: Oxford University Press 2018.

¹⁹ Bantekas, Stein ja Anastasiou.

²⁰ Bantekas, Stein ja Anastasiou.

mitmel viisil. See ei piirdu üksnes diskrimineerimiskogemusega, mistõttu tuleb puuetega inimeste inimõiguste ja põhivabaduste edendamisel arvestada soo aspekti. Pärast konventsiooni vastuvõtmist on mitmed inimõigusorganid arendanud oma töös edasi puudega seonduvat soo aspekti. ÜRO Inimõiguste Nõukogu ja ÜRO piinamisvastane komitee on andnud soovitusel, mis puudutavad puuetega naiste vastast vägivalda ja sundsteriliseerimist, ning on sellega kinnitanud, et need küsimused kuuluvad nende pädevusse.²¹

ÜRO inimõiguste ülemvoliniku büroo 2012. aasta raporti kohaselt näitavad paljud uuringud, et puuetega naiste ja tüdrukute seas on kõrge vägivalda kogenute osakaal. Samas ei koguta andmeid puude ja soo lõikes süsteemselt, mis näitaks probleemi tegelikku ulatust.²²

2016. aastal võttis ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee vastu kolmanda üldkommentaari konventsiooni artikli 6 kohta, mis käsitleb puuetega naisi ja tüdrukuid.²³ Üldkommentaar on tähelepanuväärne muu hulgas selgituse poolest, et osalisriigid peavad tagama puuetega naistele ajutiste (nt kvoodid vms) ja pikaajaliste erimeetmete (reformid või seadusemuudatused) abil nii võrdsed õigused kui ka kaotama olemasoleva ebavõrdse olukorra.²⁴

4. Puude inimõiguskeskne mudel

ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni artiklis 1 on sätestatud: „Puuetega inimeste mõiste hõlmab isikuid, kellel on pikaajaline füüsiline, vaimne, intellektuaalne või meeleline kahjustus, mis võib koostoimel erinevate takistustega tõkestada nende täielikku ja tõhusat osalemist ühiskonnaelus teistega võrdsetel alustel.“

Nagu juba öeldud, peegeldub konventsiooni tekstis *puude* mõiste paradigma muutus. Puuetega inimesed on konventsioonis subjektid, kellel on õigused, kes aga puutuvad ühiskonnas kokku mitmesuguste takistustega, mis kahjustavad nende võimalusi olla igakülgset aktiivsed ühiskonnaliikmed.²⁵

Viimasel ajal on erialakirjanduses väljendatud, et puuetega inimeste konventsioon läheb sotsiaalsest mudelist kaugemale ning sellest nähtub inimõiguste mudel.²⁶ Puuetega inimeste õiguste komitee liikmed on aga leidnud ka seda, et inimõiguste mudel arendabki edasi puude sotsiaalset mudelit.²⁷ Puude sotsiaalse ja inimõigustekeskse mudeli vahel on kirjanduses

---

²¹ ÜRO piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväärikust alandava kohtlemise ja karistamise vastane konventsioon, ÜRO piinamisvastane komitee. Concluding Observations on the Combined Fourth and Fifth Periodic Reports of Australia, UN Doc CAT/C/AUS/CO/4–5 (23. detsember 2014); ÜRO inimõiguste komitee, List of Issues prior to the Submission of the Sixth Periodic Report of Australia UN Doc CCPR/C/AUS/6 (15.10.–02.11.2012); UN Doc CCPR/C/AUS/Q/6 (09.11.2012).

²² Thematic study on the issue of violence against women and girls and disability. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. – <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G12/125/80/PDF/G1212580.pdf?OpenElement>.

²³ ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee üldkommentaar CRPD/C/GC/3 – <https://www.refworld.org/docid/57c977344.html>.

²⁴ ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee üldkommentaar CRPD/C/GC/, p 20.

²⁵ Kakoullis, E., Ikehara, Y. 2: Article 1: Purpose, The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, a commentary. Oxford University Press 2018.

²⁶ Flynn, E. Disabled justice? Access to justice and the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Farnham, Surrey, England, Burlington, VT, USA: Ashgate 2015; Kakoullis, Ikehara, 2: Article 1: Purpose.

²⁷ Damjan Taticic loeng. – <https://www.youtube.com/watch?v=rd9yPPP4K2c> (30.09.2021).

toodud välja kuus erinevust.²⁸ Sotsiaalne mudel seletab puuet ennast, inimõiguste mudel keskendub aga väärtustele, mille järgi puuetega inimesel on inimväarikus nagu igal inimesel. Teiseks läheb inimõiguste mudel diskrimineerimise keelust kaugemale ning hõlmab kõiki kodaniku-, poliitilisi, majanduslikke, sotsiaalseid ja kultuurilisi õigusi. Erinevalt sotsiaalsest mudelist pööratakse inimõiguste mudelis tähelepanu ka kogemuslikule aspektile – tegevuspiiranguga või valuga elamise kogemusele. Neljandaks on inimõiguste mudelis ruumi nn identiteedipoliitikale, st enese vähemusena identifitseerimisele või kultuurilisele enesemääratlusele. Näiteks on PIK-i artiklis 1 viide inimestele, kes identifitseerivad end puuetega inimestena. Viidatakse peetakse oluliseks ennetava tervishoiu olemasolu, et tagada õigus tervisele. Kuuendaks, inimõiguste mudeli eesmärk on saavutada sotsiaalne õiglus.

Konventsioonis esitatud *puude* definitsioon on mõjutanud ka regionaalsete kohtute praktikat. Euroopa Liidu Kohus on leidnud, et direktiivis 2000/78/EÜ esitatud *puude* mõiste tõlgendamisel tuleb pärast PIK-i ratifitseerimist Euroopa Liidu poolt (2010) lähtuda PIK-i artikli 1 teisest lausest.²⁹ Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika ei ole puude paradigma muutust nii selgelt näidanud. Kohtuasjas *Glor vs. Šveits*³⁰ leidis kohus siiski, et PIK-i sätted võivad mõjutada inimõiguste kohut Euroopa inimõiguste konventsiooni tõlgendamisel puuetega inimesi puudutavas asjas. Ühtlasi oli see esimene kord, kui kohus tugines PIK-ile, et kaitsta puuetega inimesi diskrimineerimise eest (selles asjas leidis kohus, et rikutud oli artiklit 14 koostoimes artikliga 8).

Konventsioonis esitatud puude mõiste tõlgendus ei ole jõudnud kõigi konventsiooni osalisriikide õigussüsteemidesse. Puuetega inimeste õiguste komitee aastatel 2011–2017 antud üldistes soovitusetes leidub viiteid sellele, et üle maailma on probleeme *puuetega inimeste* ja *puude* definitsioonidega, mida kasutatakse riigisisestes seadustes ja poliitikates, mis rajanevad puude meditsiinilisel mudelil.³¹

5. Kaitse diskrimineerimise eest

Erialakirjanduses on väidetud, et konventsioon kaitseb puuetega inimesi igasuguse diskrimineerimise eest, olgu siis diskrimineerimistunnus puue, sugu, rass vms või tunnuste kombinatsioon.³² Konventsiooni enda tekstist ei tule see aga nii selgelt välja. Näiteks artiklis 3 on sätestatud üldpõhimõttena diskrimineerimisest hoidumine ilma tunnuseid mainimata. Artiklis 4 on pandud osalisriigile kohustus tühistada puuetega inimeste suhtes diskrimineerivad tavad, need on samuti ilma diskrimineerimistunnuste loeteluta. Artiklid 2 ja 5 keskenduvad vaid puudega seotud diskrimineerimisele. Artikkel 2 hõlmab küll mitut diskrimineerimise vormi, sealhulgas keeldumist teha puuetega inimestele vajalikke kohandusi ehk võtta erimeetmeid, mis tagaksid puuetega inimestele realselt võrdsed võimalused³³.

²⁸ Kakoullis, Ikehara.

²⁹ HK, C- 335/ 11, Taani vs. Dansk almennyttigt Boligselskab, 11.04.2013.

³⁰ EIK, 13444/04, Glor vs. Šveits, 30.04.2009.

³¹ Vt nt ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee, Concluding Observations on the Initial Report of Italy' UN Doc CRPD/C/ITA/CO/1 (6. oktoober 2016), p-d 5, 6; ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee, Concluding Observations on the Initial Report of Lithuania, UN Doc CRPD/C/LTU/CO/1 (11. mai 2016), p 7.

³² Nilsson, A. Article 2: Definitions, The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, a commentary. Oxford University Press 2018.

³³ Konventsiooni ametlikus tõlkes on kasutatud väljendit *mõistlikud abinõud*, mis ei ole kõige õnnestunud tõlge (millised on ebamõistlikud abinõud?). Võrdse kohtlemise seaduses on Euroopa Liidu õigusest tuleneva *reasonable accommodation* mõiste vasteks abinõud puuetega inimestele (§ 11) ning erinevalt PIK-ist on need sätestatud eitavas kõnes: diskrimineerimiseks ei peeta „eeliste andmist puudega töötajale, sealhulgas puudest tuleneva erivajadustele vastava töökeskkonna loomist“. Sama paragrahvi teine lõige sisaldab siiski ka positiivset kohustust tööandjatele teha kohandusi, et puuetega inimesed saaksid teistega võrdselt tööl käia.

Puude tõttu diskrimineerimine on konventsiooni mõttes igasugune tegu või teost hoidumine, mis puude järgi eristab, välistab või piirab ning mille eesmärk või tegelik tagajärg on inimõiguste ja põhivabaduste teistega võrdsetel alustel tunnustamise, teostamise või kasutamise tõkestamine või tühistamine (artikkel 2). Definiitsioon sarnaneb määratlusega, mis on antud ÜRO konventsioonis naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta (CEDAW) ja ÜRO rassilise diskrimineerimise vastase komitee (CERD) poolt ning on peaaegu identne majanduslike, sotsiaal- ja kultuuriliste õiguste pakti komitee definiitsiooniga üldsoovituses 5 (1994).³⁴

Konventsioonis esitatud diskrimineerimise mõistet on edasi arendanud ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee, kes on leidnud, et diskrimineerimiseks puude tõttu tuleb lugeda ka juhtumid, kus diskrimineerija arvab ohvril olevat puude, ehkki tollel seda ei ole. Samuti võib ebavõrdse kohtlemise ohver olla inimene, kes on lähedalt seotud puuetega inimesega, kuid tal endal puuet ei ole.³⁵ Viimane põhimõte on tuntud ka Euroopa Liidu Kohtu praktikast.

Ühendkuningriigist pärinevas kohtuasjas *S. Coleman vs. Attridge Law ja Steve Law*³⁶ lahendati olukorda, kus puuetega lapse emale öeldi töösuhe üles tema lapsevanemakohustuste tõttu, kusjuures emal puuet ei olnud. Kohus ei kasutanud lahendis puuetega inimeste õiguste doktriinis praeguseks laialt levinud mõistet *diskrimineerimine seose tõttu (discrimination by association)*. Ometi otsustas kohus, et võrdse kohtlemise põhimõte, nagu see on sätestatud raamdirektiivis, ei kehti üksnes kindlasse kategooriasse kuuluvate inimeste kohta (antud juhul puuetega inimesed), vaid selle eesmärk on keelata igasugune diskrimineerimine, mis leiab aset puude tõttu.³⁷ Niisiis saab pärast seda kohtuotsust otsese diskrimineerimise vastu direktiivi alusel kaitset ka inimene, kellel endal puuet ei ole. Ka Euroopa Inimõiguste Kohus on sedastanud, et konventsiooni artiklis 14 sätestatud diskrimineerimise keeld hõlmab olukordi, kus inimest koheldakse ebasoodsamalt seoses teise inimese staatuse või kaitstud tunnusega.³⁸

Inimõiguste doktriini ja Euroopa Liidu õiguse järgi ei ole vaja diskrimineerimise tuvastamiseks tahtlust tõendada. See tähendab, et ka õiguspärase eesmärgiga tegevus, mille tulemusena pannakse osa inimesi kaitstud grupitunnuse alusel ebasoodsamasse olukorda, võib olla diskrimineerimine. Puude tõttu diskrimineerimise tuvastamiseks ei ole seega vaja tõendada diskrimineerija eelarvamust või vaenu puuetega inimeste vastu.³⁹

Erinevalt Euroopa Liidu õigusest ei ole konventsioonis eraldi otsese ja kaudse diskrimineerimise mõisteid, mille lisamist konventsiooni küll arutati, kuid millest siiski loobuti. Puuetega inimeste õiguste komitee on aga täpsustanud, et puude tõttu diskrimineerimine võib olla nii otsene kui ka kaudne; sellega võib kaasneda diskrimineerimise tahtlus, kuid tahtlust ei pea olema.⁴⁰ Nii Euroopa Liidu õiguse kui ka puuetega inimeste õiguste komitee seisukoha järgi hõlmab diskrimineerimise keeld ahistamist, mis on puude või muu kaitstud tunnuse alusel inimesele soovimatu käitumine, mille eesmärk või tegelik toime

³⁴ Nilsson.

³⁵ ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee, üldkommentaari nr 6 (2018), punkt 20: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/6&Lang=en.

³⁶ EK, C-303/06, *S. Coleman vs. Attridge Law ja Steve Law*, 2008.

³⁷ Otsuse punktid 38 ja 50–56.

³⁸ EIK, 23682/13, *Guberina vs. Horvaatia*, 22.03.2016, p 78.

³⁹ Nilsson.

⁴⁰ Üldkommentaari nr 6 (2018), p 18.

on inimese väarikuse alandamine ja ähvardava, vaenuliku, halvustava, alandava või solvava õhkkonna loomine.⁴¹ Ahistamine on näiteks tegevuspiirangu või puude pilamine, samuti veebis toimuv kiusamine või vaenamine. Puuetega inimeste õiguste komitee kasutab struktuurset ja süsteemset diskrimineerimist sünonüümidenä, millega tähistatakse institutsionaalse tava, kultuuritraditsiooni või sotsiaalsete normide varjatud või avalikku diskrimineerivat mustrit.

Puuetega naiste mitmene diskrimineerimine on see, kui naist diskrimineeritakse kahe või rohkema tunnuse tõttu (nt soo ja puude tõttu).⁴² Mitmene diskrimineerimine seostub ka interseksionaalse lähenemisega (*intersectional approach*) ebavõrdsuse uurimises⁴³ ehk ristuvate ebavõrdsuse kogemuste teooriaga. Puuetega inimesed võivad leida end mitme allutamismehhanismi (nagu seksism, rassism ja suutmissurve⁴⁴ – *ableism*) ristumiskohas, mille mõju märkamine ja analüüsimine võib olla keeruline.

6. Eesmärk on tegelik võrdõiguslikkus

Sarnaselt soolise võrdõiguslikkusega eeldatakse ka puuetega inimeste suhtes seda, et riigid ei piirdu üksnes võrdsuse õiguste formaalse kehtestamise ja tunnustamisega. Õiguste teostamine peab olema tagatud igapäevaelus. Samuti ei tähenda võrdne kohtlemine ehk diskrimineerimise keeld seda, et kaitstava grupi esindajaid ei võiks kohelda soodsamalt (st erinevaid kohtle erinevalt) või et ajaloolise ebavõrdsuse ületamiseks ei võiks rakendada erimeetmeid.

ÜRO Inimõiguste Komitee (ÜRO kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti järelevalveorgan) praktika kohaselt ei nõua võrdsus seaduse ees (*equal enjoyment of rights and freedoms*) inimeste ühesugust kohtlemist. Nagu Euroopa Liidu õiguses on ka inimõiguste lepete alusel võimalik ette näha erandeid diskrimineerimisest (nt Euroopa Liidu õiguses on tuntuim erand emaduse eriline kaitse, mis ei ole meeste sooline diskrimineerimine) ning kohaldada erimeetmeid; teatud olukorras on see isegi nõutud.⁴⁵

Puuetega inimeste õiguste komitee on leidnud, et näiteks vesiraviks kasutatava siseujula ehitusloa andmisest keeldumine on diskrimineerimine – isegi kui sellega minnakse vastuollu linnaplaneerimisreeglitega –, kui avalduse esitanud puuetega inimene peab ujula puudumise tõttu asuma elama erihoolekandeesutusse.⁴⁶ Selles asjas leidis komitee, et kui puudub objektiivne ja mõistlik põhjendus, tuleb erinevas olukorras olevaid isikuid kohelda erinevalt.

Üks näide erinevast kohtlemisest on kohanduste tegemise nõue, selleks et puuetega inimesed saaksid teistega võrdselt teostada inimõigusi ja kasutada põhivabadusi (*reasonable accommodation*). Erivajadustele kohandamise nõuet peetakse ligipääsetavuse reeglite kõrval üheks tähtsaimaks puuetega inimeste õigusi tagavaks põhimõtteks. Ingliskeelses mõistes esineva sõna *reasonable* võib eestikeelse *mõistliku* kõrval tõlkida ka vajalikuks või sobivaks kohanduseks. Lisaks viitab mõistlikkuse või vajalikkuse põhimõtte klauslile, et erivajadustele kohandamine ei tohiks olla kohanduse tegijale ebaproportsionaalselt koormav.

⁴¹ *Ibid.*, p 18d.

⁴² ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee, üldkommentaari nr 3.

⁴³ Crenshaw, K. Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Anti-discrimination Doctrine, Feminist Theory, and Anti-racist Policies. University of Chicago Legal Forum 1989.

⁴⁴ „Hoiakut, mis peab normiks puudeta keha ja vaimu ning vaatab sallimatusest alla puuetega inimestele, on eesti keeles hakatud nimetama suutmissurveks.“ Vt Sepper, M.-L., Kui puudevaenulikkusest saab kuritegu. – Sirp 14.06.2019.

⁴⁵ ÜRO inimõiguste komitee, üldkommentaari nr 18: UN Doc HRI/GEN/1/Rev 1 (10.11.1989).

⁴⁶ ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee, 3/2011, H. M vs. Sweden, Communication, 19.04.2012, p 4.12.

Erivajadustele kohandamise nõue on ka Euroopa Liidu õiguses⁴⁷ (kehtib vaid tööelusse puutuva kohta) ning enne PIK-i vastuvõtmist eksisteeris see rahvusvahelises õiguses nn pehme õiguse normina. PIK-i vastuvõtmisega sai erivajadustele kohandamise nõudest siduv õigusnorm ning selle kohaldamisala laiendati tööelult kõigile neile eluvaldkondadele, mida puudutavad inimõiguslepped. Erivajadustele kohandamise põhimõte on toodud välja PIK-i artiklis 4 (võrdsuse edendamine), artiklis 15 (isikupuutumatus ja vabaduse võtmine), artiklis 24 (õigus haridusele) ja artiklis 27 (õigus tööle).

Euroopa inimõiguste konventsiooni tuleb tõlgendada PIK-i arvestades selliselt, et erivajadustele kohandamisest keeldumise õiguspärasuse juhtumid on ka Euroopa Inimõiguste Kohtu pädevuses.⁴⁸ Euroopa Kohus on mitmel korral sedastanud, et direktiivi 2000/78 erivajadustele kohandamise sätete tõlgendamisel võib tugineda konventsioonile, et anda direktiivile võimaluse piires konventsiooniga kooskõlas olev tõlgendus.⁴⁹

Puuetega inimeste õiguste konventsiooni artikli 4 lõike 1 punkt f kohustab osalisriike edendama teadustööd, et välja töötada universaalsainiga kaupu, teenuseid, seadmeid ja ehitisi, mis vajaksid puuetega inimeste vajadustele vastamiseks võimalikult vähe kohandusi ja kulutusi. Selle kõrval sätestab konventsiooni selgrooks peetud artikkel 9, et andmaks puuetega inimestele võimaluse iseseisvaks eluks ja igakülgeks osalemiseks kõigis eluvaldkondades, peavad riigid võtma kasutusele abinõusid, et tagada puuetega inimestele teistega võrdsetel alustel juurdepääs füüsilisele keskkonnale, transpordile, teabele ja suhtlusele, sealhulgas info- ja kommunikatsioonitehnoloogiatele ja -süsteemidele, ning muudele avalikele ehitistele ja teenustele nii linnas kui ka maapiirkondades. Erinevus artiklis 2 sätestatud erivajadustele kohandamise põhimõtte ning äsja kirjeldatud artiklite 4 ja 9 vahel seisneb selles, et artiklis 2 sätestatud nõue on kohe täitmiseks, st erivajadustele kohandamisest keeldumine rikub diskrimineerimise keeldu. Artiklites 4 ja 9 on sätestatud *ex ante*-kohustused, mis tähendab, et ligipääsetavama ühiskonna poole peab liikuma süsteemselt ning see ei peaks sõltuma individuaalsetest kaebustest.⁵⁰

ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee praktika järgi hõlmab erivajadustele kohandamine näiteks töökoha arvutisüsteemi kohandamist⁵¹, viipekeele tõlke tagamist⁵² ja trammipeatustesse audioteavituse paigaldamist, et reisijad saaksid infot trammi saabumis- ja väljumisaegade ning trammiliikluse tõrgete kohta⁵³. Tervishoius hõlmab see põhimõtte näiteks meditsiinasutuste kohandamist, et tagada puuetega naistele juurdepääs mammograafiale.⁵⁴

Nagu juba mainitud ei peaks erivajadustele kohandamine tooma kaasa üleliia koormavaid kulusid. Samas peab kohandamine tagama inimesele võimaluse teostada oma õigust. Erivajadustele kohandamise mõistes olev sõna *vajalikud* viitab sellele, et kohanduseks peab

⁴⁷ Direktiiv 2000/78/EÜ art 5.

⁴⁸ EIK, 51500/08, Çam vs. Türki, 23.02.2016, p-d 65 ja 67.

⁴⁹ Viimati märkis Euroopa Kohus seda seoses Eesti eelotsuse taotlusega asjas C-795/19, milles oli järgmine küsimus: „Kas [direktiivi 2000/78] artikli 2 lõiget 2 koostoimes sama direktiivi artikli 4 lõikega 1 tuleb tõlgendada nii, et sellega on vastuolus niisugused riigisisised õigusnormid, mis sätestavad, et kuulmise nõrgenemine alla nõutud normi on absoluutne vastunäidustus vanglateenistuse ametnikuna teenistuses olemisele, ja mis ei võimalda kasutada kuulmisnõuete täidetuse hindamisel korrigeerivaid abivahendeid?“

⁵⁰ Nilsson.

⁵¹ ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee, 5/2011, Marie-Louise Jungelin vs. Sweden, Communication, 02.10.2014.

⁵² ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee, Beasley vs. Australia ja Lockrey vs. Australia.

⁵³ ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee, 21/2014, F vs. Austria Communication, 21.08.2015.

⁵⁴ ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee, üldkommentaari nr 3' (n 61) p 17 (d).

olema reaalne vajadus. Puuetega inimeste õiguste komitee on leidnud ühes Austraalia asjas, et inimesele peab tagama viipekeeletoetuse, kui tal on seda vaja rahvakohtuniku kohustuse täitmiseks.⁵⁵ Austraalia väitis enda kaitseks, et puuetega inimeste osalemiseks menetlustes rahvakohtunikuna oli tehtud kohandusi, näiteks olid kasutusele võetud silmusvõimendi ja infrapunaseadmed. Komitee hinnangul ei olnud see piisav, sest need kohandused ei võimaldanud avaldajal täita rahvakohtuniku ülesandeid ning seetõttu ei olnud kohandamisest keeldumine õigustatud.

Kohandamise definitsioonis konventsiooni artiklis 2 on öeldud: „[...] mis ei ole ebaoproportsionaalselt ega alusetult koormavad [...]“. Selles suhtes on komitee olnud seisukohal, et individuaalse kaebuse lahendamisel tuleb kõiki asjaolusid hinnates arvestada proportsionaalsuse nõuet.⁵⁶ Finantskulude koormavust hinnates peab silmas pidama ka kohanduste tegija võimalusi. See tähendab, et väikeettevõtelt ei saa nõuda suurte summade investeerimist kohandustesse, avalik-õiguslikelt asutustelt ning suurtelt äriühingutelt saab nõuda rohkem. Kohanduse proportsionaalsuse hindamisel on osalisriikidel kaalutusõigus.

7. Puuetega inimesed õigussubjektidena

Puuetega inimestel on õigus- ja teovõime kõigis eluvaldkondades teistega võrdsel alustel. Osalisriigid astuvad samme „võimaldamaks puuetega inimestele juurdepääsu oma õigus- ja teovõime teostamiseks vajalikule abile“ (artikkel 12).

Kui ligipääsetavuse nõue on konventsiooni selgroog, siis nõue austada puuetega inimeste autonoomsust on selle hing. Riigid on kohustatud tunnustama puuetega inimeste autonoomsust, et ennetada vägivalda.⁵⁷ Puuetega inimestel on õigus- ja teovõime teiste inimestega võrdsel alustel.

Puuetega inimeste õiguste konventsioon on alles teine inimõigusleping peale ÜRO konventsiooni naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta, mis sätestab reeglid õigus- ja teovõime kohta. Nii nagu naised on ka puuetega inimesed olnud ajalooliselt seaduse ees objektid või piiratud õigusvõimega subjektid. Ajaloolise õigusetuse ja allutamise likvideerimise eesmärgil on konventsiooni lisatud ka artikkel 12. Konventsiooni väljatöötamisel peeti selle sätte sisu üle tuliseid vaidlusi ning puuetega inimeste organisatsioonide ega õigusteadlaste seas ei ole selle artikli kohaldamise nüansside suhtes siiani üksmeelt. Üks probleem seisneb ka selles, et iga riik on kehtestanud omad õigus- ja teovõimet reguleerivad õigusaktid, ehkki üldjuhul mõistetakse siin inimese võimet omada õigusi ja kohustusi ning neid õigusi teostada, taga nõuda ja kaitsta, samuti vastutada oma tegude eest.⁵⁸

Artikli 12 rakendamisele võib kaasa aidata see, kui nüüdisaegne ettekujutus sellest, mida tähendab olla kodanik, seotakse inimõigustega⁵⁹, ehkki ajalooliselt on puuetega inimesi peetud teise kategooria kodanikeks või nad õigussubjektide hulgast üldse välja arvatud. Selline

⁵⁵ Puuetega inimeste õiguste komitee, *Beasley vs. Austraalia*, p-d 4.1 ja 8.5.

⁵⁶ ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee, *H. M. vs. Sweden*, p 8.5, ja *Beasley vs. Austraalia* (n 36) p-d 8.4–5; vt ka ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee, üldkommentaar võrdsuse ja mittediskrimineerimise kohta eelnõu (n 61) p 27 (d) ja (e).

⁵⁷ Series, L., Nilsson, A. *Art. 12 CRPD Equal Recognition before the Law, The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. Oxford: Oxford University Press 2018.

⁵⁸ Series, Nilsson.

⁵⁹ Waldschmidt, A. Sépulchre, M. *Citizenship: Reflections on a Relevant but Ambivalent Concept for Persons with Disabilities*. – *Disability & Society* 2019/34 (3): lk 421–448.

arusaam on kooskõlas ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee seisukohaga, et puuetega inimeste võrdse õigus- ja teovõime tunnustamine puudutab ka teisi konventsioonis nimetatud õigusi ja nende tõlgendamist: näiteks juurdepääsu õigusemõistmisele (artikkel 13), õigust olla mitte kinni peetud psühhiaatriaasutuses ja vaba sunnist alluda psühhiaatrilisele ravile (artikkel 14), õigust abielluda ja luua pere (artikkel 23), anda ise informeeritud nõusolek tervishoiuteenuse osutamiseks (artikkel 25), õigust valimistel hääletada ja kandideerida (artikkel 29).⁶⁰

Komitee hinnangul lõi konventsioon artikliga 12 universaalse (st hõlmab kõiki inimesi) õigusvõime paradigma, mida ei saa piirata puude või vaimse (otsustus)võimetuse (*mental incapacity*) alusel.⁶¹ Kirjanduses on esitatud mitmesuguseid arvamusi selle kohta, kas artiklit 12 saab selliselt tõlgendada⁶², aga puuetega inimeste õiguste liikumised on mõistagi selle poolt, et kaotada eestkosteinstitutsioon ning teised asendatud otsuse tegemise (*substitute decision-making*) vormid. Puuetega inimeste organisatsioonid näevad selles võimalust lõpetada institutsionaliseerimine ehk puuetega inimeste sulgemine (hoolekande)asutustesse, et ei rakendataks enam sundravi ega piirataks puuetega inimeste kodanikuõigusi (nagu valimisõigus, abiellumisõigus ning omandiõigus). Kui riik alles otsustab artikli 12 rakendamise nüansside üle, peaks kooskõlas konventsiooniga kaasama aruteludesse puuetega inimesi, mitte andma otsuse tegemise õigust üksnes juristidele.⁶³ Ka Eestis on (lisaks artikli 12 tõlgendamise deklaratsioonile) selles küsimuses sõna võtnud just juristid, kel puudub puude kogemus. Eesti Puuetega Inimeste Koja koostatud variraportis on seda teemat siiski käsitletud.

ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee on märkinud, et isegi Rootsis, kus formaalne teovõimetuks kuulutamine (*formal declarations of incapacity*) on seadusest kaotatud, on säilinud asendatud otsuse tegemise teatud vormid.⁶⁴ Samuti võib mõnes ühiskonnas olla tavaks piirata puuetega inimeste enesemääramisõigust, isegi kui seadus seda ei sätesta. Sääraseks *de facto* eestkosteks on näiteks perekondade tava takistada puuetega sugulasel teha otsuseid abiellumise, toidu ostmise, eluruumi üürimise või pärimise kohta.⁶⁵

Eesti tõlgendab oma artikli 12 kohta tehtud deklaratsiooni kohaselt artiklit 12 selliselt, et see ei keela inimest pidamast piiratud teovõimega isikuks, kui ta ei suuda oma tegudest aru saada või neid juhtida. Peale Eesti tegid sarnase tõlgendusliku deklaratsiooni veel Kanada, Madalmaad, Austraalia, Poola, Egiptus, Singapur ja Norra. Eestis kehtiv teovõime piiramise ja eestkoste seadmise kord on asendatud otsuse tegemise (*substituted judgment model*) ja abistatud otsuse tegemise mudeli (*supported decision-making model*) segu. Intellektuaalse ja/või psühhosotsiaalse puudega inimeste (*persons with intellectual and/or psychosocial disabilities*) teovõimet võib kohus tsiviilseadustiku üldosa seaduse kohaselt piirata, tuginedes kohtupsühhiaatrilise ekspertiisi läbivaatusele, milles on hinnatud inimese võimet

⁶⁰ ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee üldkommentaari nr 1 (2014), UN Doc CRPD/C/GC/1, 19.05.2014, p 31.

⁶¹ ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee üldkommentaari nr 1 (2014).

⁶² Craigie, J. *et al.* Legal Capacity, Mental Capacity and Supported Decision-Making: Report from a Panel Event – International Journal of Law and Psychiatry 2019/62, lk 160–68.; Series, L. Relationships, Autonomy and Legal Capacity: Mental Capacity and Support Paradigms – International Journal of Law and Psychiatry 2015/40, lk 80–91.; Mahomed, F. *et al.* A „Paradigm Shift“ in Mental Health Care, Mental Health, Legal Capacity, and Human Rights; Stein, M. A. *et al.* (toim). 1. tr. Cambridge University Press 2021, lk 1–16.

⁶³ Series, Nilsson.

⁶⁴ ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee, Concluding Observations on Sweden UN Doc CRPD/C/SWE/CO/1, 12. mai 2014, p 33.

⁶⁵ ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee, ‘Concluding Observations on Kenya’ UN Doc CRPD/C/KEN/CO/1, 30. september 2015, p-d 23, 24, ja Uganda UN Doc CRPD/C/UGA/CO/1, 12. mai 2016, p-d 22 ja 23.

„vaimuhaiguse, nõrgamõistuslikkuse või muu psüühikahäire“⁶⁶ tõttu oma tegusid õigesti mõista.⁶⁷ Võimalik, et Eesti puuetega inimeste ühendused hakkavad lähiaastatel avaldama valitsusele tugevamat survet, et liikuda sihikindlamalt nii seadustes kui ka praktikas abistatud otsuse tegemise mudeli poole. Puuetega inimeste õiguste komitee on juba soovitanud Eestil kaotada eestkostesüsteem ning arendada välja abistatud otsuste tegemise kord.⁶⁸

8. Eesti ja puuetega inimeste õiguste konventsioon

Ühes esimestest eestikeelsetest publikatsioonidest, milles tutvustati puuetega inimeste õiguste konventsiooni ja selle sätete hõlmatust Eesti õiguses, leidis autor, et konventsioonis toodud põhimõtted on Eesti seadustes küll üldjuhul olemas, kuid õiguste täieliku rakendamiseni on veel pikk tee.⁶⁹ Lisaks juhiti selles puuetega inimeste esindusorganisatsiooni (Eesti Puuetega Inimeste Koda) välja antud raportis tähelepanu, et parandada tuleks nii puuetega inimeste endi kui ka laiema avalikkuse teadlikkust puuetega inimeste õigustest. Kaheksa aastat hiljem on toimunud edasimineku, kuid teadlikkust tuleb parandada ka edaspidi.

2012. aastal ratifitseeris Eesti puuetega inimeste õiguste konventsiooni ning võttis sellega endale kohustuse esitada ÜRO puuetega inimeste õiguste komiteele konventsiooni täitmise kohta aruanne vähemalt iga nelja aasta tagant.

Esimese aruande esitas Eesti 2015. aasta novembris. Esimene raport on sisult seadusekeskne ega anna tegelikku pilti Eestis elavate puuetega inimeste muredest. Näiteks on antud seoses artikliga 5 (võrdsus ja diskrimineerimise keeld) ülevaade seadustes sätestatud diskrimineerimise keeldudest ja definitsioonidest, kuid pole viidatud ühelegi soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku arvamusele ega kohtulahendile. On jäetud ka ütlemata, et õiguste rakendamisega on riigisisises õiguses probleeme ning puuetega inimeste seas on enda õiguste eest seismine pigem erand kui reegel.⁷⁰

Valitsuse formaalne lähenemine aruandlusele innustas Eesti Puuetega Inimeste Koda esitama ÜRO puuetega inimeste õiguste komiteele variraporti, mis kajastab kodanikuühiskonna arusaama. Variraport täiendab valitsuse raportit, tuues välja puuetega inimeste mured nii, nagu nemad neid näevad.⁷¹ Muu hulgas nimetatakse probleemidena süsteemse lähenemise puudumist universaalsaini põhimõtete rakendamisel, puuetega inimeste madalamat haridustaset võrreldes teistega ja kõrget vaesusriski puuetega inimeste seas. Variraporti esitamise ajal puudus veel konventsiooni rakendamise sõltumatu järelevalvesüsteem. Variraportis on riigile ette heidetud ka seda, et 1. juulil 2015. aastal jõustunud ehitusseadustiku juurde kuuluva juurdepääsetavuse määruse koostamine on veninud üle kahe aasta. Juurdepääsetavuse järelevalve kohustus lasub kohalikel omavalitsustel, kuid variraporti autorite hinnangul pole neil selleks vajalikke ressursse ega oskusteavet.

⁶⁶ Seaduses kasutatav terminoloogia.

⁶⁷ Vt PIK-i variraport artikli 12 kohta.

⁶⁸ ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee. Concluding observations on the initial report of Estonia, 2021. – https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/EST/CO/1&Lang=en.

⁶⁹ Hanga, K. ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsioon ja puuetega inimeste õigused Eestis. Eesti Puuetega Inimeste Koda 2013.

⁷⁰ Vabariigi Valitsus, „ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni Eesti esimene aruanne“, 2015. – https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/puudega_inimesele/pik_aruanne_eeesti_keeles.pdf.

⁷¹ Habicht, A., Kask, H. (toim). Puuetega inimeste eluolu Eestis. ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni täitmise variraport. Eesti Puuetega Inimeste Koda 2018. – https://www.epikoda.ee/wp-content/uploads/2018/03/EPIK_variraport_webi.pdf.

Eesti valitsuse aruande kaitsmine 2021. aastal ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee ees toimus Covid-19 pandeemia tõttu videosilla vahendusel. Komitee vastuses Eestile toodi välja nii kiiduväärt arengud kui ka puudujäägid konventsiooni rakendamises.⁷² Positiivsena nähti valitsuse kaasamispuudlusi ning puuetega inimeste organisatsioonide riigipoolset rahastamist. Kiidusõnu pälvis 2018. aastal sõltumatu järelevalve ülesande andmine õiguskantslerile, kellele ülemaailmne inimõiguste asutuste akrediteerimise alakomitee (Global Alliance of National Human Rights Institutions) on andnud kõrgeima A-staatuse. Komitee tõi positiivse näitena välja ka mitu uut Eesti seadust, sealhulgas põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse muudatused. Selle muudatusega täpsustati kaasava hariduse põhimõtteid viitega hariduslikule erivajadusele. Autoriõiguse seaduse muutmisega võeti üle direktiiv 2017/1564, mis käsitleb autoriõigusega kaitstud teoste ja muude kaitstud objektide lubatud kasutusviise pimedate, nägemispuudega või muu trükikirja lugemise puudega inimeste huvides. Muudatused valimiskorras võimaldavad vaegnägijatel e-hääletada iseseisvalt.

Komitee leidis samas, et Eesti seadused ei ole viidud täielikult kooskõlla konventsiooni nõuetega. Süsteemse probleemina mainis komitee näiteks puude raskusastme hindamise korda, mis takistab puuetega lastel ühiskonda integreerumast ning piirab nende juurdepääsu teenustele ja toele. Rahul ei oldud ka sellega, et Eestil puudub strateegia, kuidas konventsiooni kõigis eluvaldkondades rakendada, ega asjaoluga, et riik ja kohalikud omavalitsused pole omavahel piisavalt koordineerinud puudespetsiifiliste programmide rakendamist.

Endiselt kasutatakse Eesti seadustes ja poliitikadokumentides puuetega inimeste kohta halvustavaid mõisteid, mis komitee sõnul „pegeldavad meditsiinilist ja patroneerivat lähenemist puudele“. Komitee loetles ka rühmad, kelle teadlikkus puuetega inimeste õigustest jätab soovida: poliitikakujundajad, riigi ja kohaliku omavalitsuse töötajad, kohtunikud, prokurörid, õpetajad, tervishoiutöötajad ja teised, kes töötavad puuetega inimestega.

Komitee juhtis seoses artikliga 5 tähelepanu sellele, et tuleb vastu võtta võrdse kohtlemise seaduse muudatused, mis laiendavad puude tõttu diskrimineerimise keeldu ka väljapoole tööelu. Neist muudatustest on kõneldud mitme valitsuse ajal ning need on ettevalmistamisel juba aastast 2015.

Ootuspäraselt oli komitee resolootne artiklite 12 ja 19 murekohtade suhtes. Seoses artikliga 19 (see puudutab iseseisvat elu ja kogukonda kaasamist) sedastas komitee, et Eestis võib täheldada endiselt puuetega inimeste institutsionaliseerimist, sest rajatakse pere-tüüpi kodusid ja erihoolekandekülasid. Komitee soovitas Eestil lõpetada institutsionaliseerimine ning anda puuetega inimeste iseseisva elamise toetamiseks riigi ja Euroopa fondide vahendeid.

Paljude teiste soovitude ja tähelepanekute seas väljendas komitee muret, sest tal puudub info konventsiooni rakendamise üle järelevalvet tegeva õiguskantsleri tööruumide ligipääsetavuse ning PIK-i rakendamise järelevalve töö kohta.⁷³

⁷² ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee. Concluding observations on the initial report of Estonia.

⁷³ ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee. Concluding observations on the initial report of Estonia, p 64 (b).

9. Eesti puuetega inimeste õiguste eest seisvad institutsioonid

Kuni 2019. aastani oli Eestis kaks peamist institutsiooni, kelle poole võis kohtuväliselt pöörduda puude tõttu diskrimineerimise kahtlusega. Soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise volinik annab võrdse kohtlemise seaduse alusel mittesiduvaid arvamusi puuetega inimeste võrdse kohtlemise nõude rikkumise asjades, mis puudutavad tööelu. Õiguskantsler kaitseb puuetega inimesi diskrimineerimise eest, mille toimepanija on riigiasutus, kohaliku omavalitsuse asutus või organ, avalik-õiguslik juriidiline isik või avalikke ülesandeid täitev isik. Õiguskantsler lepitab ka eraõiguslikke isikuid, kelle vahel on diskrimineerimise vaidlus. Alates 2019. aastast täidab õiguskantsler puuetega inimeste õiguste konventsiooni artikli 33 lõikest 2 tulenevalt ka konventsiooni rakendamise edendamise, kaitse ja seire ülesandeid.

Puuetega inimeste õiguste konventsiooni rakendamise järelevalve institutsiooni leidmine oli Eestis pikk ja valuline protsess. Esialgu kavandati selleks luua Eesti Puuetega Inimeste Koja juurde analüüsikomisjon. Mõttekoda Praxis, kes juhtis konsultatsioone, et leida lahendus järelevalveinstitutsiooni sisseseadmiseks, soovitas juba 2013. aastal, et puuetega inimeste ühendused ja inimõiguste kaitsega tegelevad organisatsioonid peaksid poliitikakujundajaile avaldama survet, et luua Eestis rahvusvahelistele ootustele vastav inimõiguste kaitse institutsioon, mis teeks järelevalvet ka puuetega inimeste õiguste konventsiooni rakendamise üle.⁷⁴

Sotsiaalministeerium muutis 2014. aastal seirefunktsiooni suhtes meelt ning järelevalve teostamist hakkas ette valmistama soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise volinik, kelle asutusele eraldati selleks otstarbeks raha ning võeti tööle puuetega inimeste õiguste nõunik. Voliniku pädevuse laiendamiseks oli vaja muuta võrdse kohtlemise seadust, milleks puudus aga poliitiline tahe. Esimese aruande esitamise järel 2015. aastal heideti valitsusele ette, et too hämab ÜRO-le saadetud riigiraportis, nagu oleks konventsioonis nõutud riigist sõltumatu puuetega inimeste õiguste järelevalvega tegelev komisjon juba loodud.⁷⁵

2019. aastal anti puuetega inimeste õiguste konventsiooni rakendamise edendamise, kaitse ja seire ülesanded õiguskantslerile. Õiguskantsleri seadus on lakooniline ülesannete täitmise viisi suhtes, seirekohustuse sisustamisel toetub õiguskantsler eelkõige konventsioonile ning ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee soovitudele.

Õiguskantslerit nõustab puuetega inimeste õiguste edendamise, kaitse ja järelevalve teemal puuetega inimeste nõukoda, mis on moodustatud PIK-i artikli 33 lõike 3 alusel.⁷⁶ Nõukoja liikmed valib õiguskantsleri moodustatud komisjon avaliku konkursiga ning liikmevolitus on personaalne. Õiguskantsler võib nõu küsimiseks pöörduda otse nõukoja liikme poole või kutsuda kokku valdkondlikke töörühmi. Liikmete arvamused ja soovitused ei ole õiguskantslerile siduvad. 2021. aasta seisuga ei ole nõukoja arvamusi ega soovitusi avalikustatud.

⁷⁴ Veldre, V., Sikkut, R., Hinsberg, H. ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni rakendamise järelevalve Eestis. Mõttekoda Praxis 2013. – <http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2014/03/2013-Puuetega-inimeste-õiguste-konventsioon.pdf>.

⁷⁵ Teade Riigikogu veebilehel. – <https://www.riigikogu.ee/fraktsioonide-teated/eelnevate-koosseisude-pressiteated/eesti-vabaerakonna-fraktsioon/haukanomm-puuetega-inimeste-õiguste-kaitse-puudega-vaja-pole-sonu-vaid-tegusid/> (19.09.2021).

⁷⁶ Teade nõukoja moodustamise ja koosseisu kohta. Õiguskantsleri veebileht. – <https://www.oiguskantsler.ee/et/puuetega-inimeste-n%C3%B5ukoda> (19.09.2021).

2015. aasta aprillis loodi sotsiaalkaitseministri käskkirjaga ligipääsetavuse nõukogu, mille eesmärk on teha ettepanekuid, kuidas muuta hooned, transport, elukeskkond, infoväli jms kättesaadavaks kõigile.⁷⁷ Nõukogus on mitme ametkonna esindajad, sealhulgas arhitektide, ehitajate, disainerite, Riigikogu, ülikoolide, ministeeriumide, valitsusasutuste ja kohalike omavalituste esindajad. Ligipääsetavuse nõukogu käis aktiivsemalt koos paar aastat, mille jooksul korraldati aruteluseminare ning ettekandeid. Muid töötulemusi nõukogul, mida ametlikult laiali ei ole saadetud, ette näidata ei ole.

Riigikantselei juures tegutses aastatel 2019–2021 ligipääsetavuse rakkerühm, mille ülesanne oli välja selgitada ligipääsetavuse olukord ja probleemid, sealhulgas ligipääs avaliku sektori hoonetele ja avalikule ruumile (kaubandusettevõtted, kultuuri- ja meelelahutusasutused, ühiskasutatavad välijõusaalid, kergliiklusteed, spordihood, jm), riigi ja erasektori teenustele (pangateenused, tele- ja audiovisuaalteenused jm), e-teenustele, elukondlikule kinnisvarale ning transpordivahenditele.⁷⁸ Rakkerühm pidi olukorra väljaselgitamise järel koostama poliitikasuunised ja lahendused, mis „võimaldavad lähima kümne aasta jooksul liikuda kõikidele inimestele ligipääsetava ühiskonna, avaliku ruumi ja teenuste suunas“, et ligipääsetavus ja universaalne disain saaksid kõigi poliitikavaldkondade loomulikuks osaks.⁷⁹

Rakkerühm korraldas arutelusid ning tellis ühe uuringu (laste avalikule ruumile ja internetile ligipääsetavuse kohta). Rakkerühma esimesel tööaastal tegeldi peaaesjalikult seitsme teemaga: elukondlik kinnisvara, avalikku teenust pakkuvad hooned, ühistransport, teedetaristu, audiovisuaalmeedia, e-keskkonnad ja turism.⁸⁰ Näiteks arutati elukondlikule kinnisvarale ligipääsu üle. Arutelude raportist selgub, et Eestis on eluruumidele ligipääsuga suuri probleeme ning seni ei ole isegi uusehitiste kohta kehtestatud reeglit, et hoone peab olema näiteks ratastoolis liikujale ligipääsetav.⁸¹

Kuna rakkerühm vaatles ligipääsetavuse teemat laiemalt, hõlmates kõigi inimeste ligipääsu vajadusi terve elukaare jooksul, võis ligipääsetavuse nõue saada otsustajate seas vastuvõetavamaks, sest sellel ei ole enam puuetega inimestega seotud stigma varju. Samas võis rakkerühma töö seetõttu ka laiali valguda ning fookusest välja langeda. Kummastust tekitab näiteks rakkerühma töö põhimõttena sõnastatud soov, et Eesti peab saama ligipääsetavaks aastaks 2035 ehk alles selleks aastaks tuleb lõpetada ligipääsmatu keskkonna loomine ning avalik sektor peab saama erasektorile eeskujuks ligipääsetavate lahenduste loomisel. Selline ebamäärane ja kaugele tulevikku suunatud soovitus ei pruugi olla PIK-iga kooskõlas. Siiski on rakkerühm oma tööd kokku võtvas raportis öelnud, et ligipääsetavus on Eestis nii algelises faasis seetõttu, et seda ei ole „siiani riiklikul tasandil prioriseeritud“, mistõttu on see valdkondlikes arengukavades ja õigusaktides jäänud tagaplaanile.⁸²

⁷⁷ Teade ligipääsetavuse nõukogu kohta. Sotsiaalministeeriumi veebileht. –

<https://www.sm.ee/et/ligipaasetavuse-noukogu>.

⁷⁸ Teade ligipääsetavuse rakkerühma kohta. Riigikantselei veebileht. –

<https://www.riigikantselei.ee/ligipaasetavus> (19.09.2021).

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ Riigikantselei. Ligipääsetavuse rakkerühma lõpparuanne. Tallinn 2020.

⁸¹ Ilomets, S. Elukondlik kinnisvara. Lõpparuanne. Tallinn 2020.

⁸² Riigikantselei. Ligipääsetavuse rakkerühma lõpparuanne.

Kokkuvõte

Viimastel kümnenditel on inimõiguste valdkonna suured muudatused puudutanud just puuetega inimesi. Tänu puuetega inimeste õiguste konventsioonile on puuetega inimeste stigmatiseerimine ja patroneerimine otsustavalt kahtluse alla seatud.

Puuetega inimeste õiguste konventsioon on toonud rahvusvahelisse inimõiguste doktriini paradigma muutuse, mida puuetega inimeste õiguste eest seisjad ning teadlased on aastakümneid ette valmistanud. Konventsioon on olnud jõus vaid 13 aastat ning ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee ja riikide kohtute praktika on alles kujunemas. Kujunemas on ka ligipääsetavuse ning õigus- ja teovõime küsimustes kehtivad detailsemad tõlgendus- ja rakendamisreeglid.

Euroopa Liidus näeme lähiaastatel arvatavasti uusi kohtuasju, mille käigus konkretiseerub erivajadustele kohandamise nõue. Aktuaalne on see just sellistele riikidele nagu Eesti, kus seadus ei sätesta sõnaselgelt, et kohandamisest keeldumine on diskrimineerimine. Samas on viimase aja huvitavaim puude tõttu diskrimineerimist käsitlev otsus Euroopa Kohtust, milles arutleti kohandamise nõuet kutsenõuete kontekstis, pärit just Eestist.⁸³

Siinses peatükis said teenimatult vähe tähelepanu nii intellektipuudega kui ka psüühilise erivajadusega inimeste õiguste küsimused. Eestis on neis küsimustes alles ees sisukad ja samas puuetega inimesi austavad avalikud arutelud. Tulevikus arutatakse Eesti puuetega inimeste huvikaitseorganisatsioonides kindlasti ka selle üle, kas puuetega inimeste huvide eestkõnelejad peaksid olema eelkõige puuetega inimesed. Ilma nende aruteludeta ei murenda puude, eriti intellektipuude ja psühhosotsiaalse puudega kaasnevat stigmat.

Puuetega inimeste õiguste komitee peegeldas riigile äsja tagasi, et deinstitutionaliseerimine ei ole meil lõpule viidud. Vastupidi, on võimalik, et sotsiaalvaldkonna otsustajate arvates head lahendused on puuetega inimesi institutionaliseerivad abinõud. Deinstitutionaliseerimine Eestis nõuabki kriitilist teadusanalüüsi, mida seni ei ole tehtud piisavalt.

Nii nagu paljud puuetega inimeste õigustega seotud teemad on Eestis läbi arutamata, on paljud teemad ka teaduslikult uurimata. Me teame endiselt vähe puuetega inimeste sotsiaal-majandusliku olukorra kohta, uurimata on ka puuetega inimeste institutionaliseerimise ja õigusetuse (nt puuetega naiste sundsteriliseerimine) ajalugu. Valitsuse tellitavate rakendusuuringute kõrval on teaduslikud puudeuuringud Eesti puuetega inimeste kogemuste ja lugude mõistmiseks väga vajalikud. Ehk pakub sinne kirjatükk mõtteainest, mis innustab puude kogemust edasi uurima.

---

⁸³ EK, C-795/19, 21.07.2021.